

ƏDƏBİYYAT

Cəmilə Dəmirova
Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyi

 10.30546/2518-752X.1.507.028

ƏLİ İBN ABD ƏR-RƏHMAN ƏS-SIQUILLİ YARADICILIĞININ JANR VƏ SƏNƏTKARLIQ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Açar sözlər: Ərəb-Siciliya ədəbiyyatı, Qərbdə yaranan ərəb ədəbiyyatı, Siciliya müsəlman ağalığında, Əli əs-Sıqilli, əs-Sıqillinin divanı

Keywords: Arab-Sicilian literature, Arabic literature that originated in the West, Sicily under Muslim rule, Ali al-Siqilli, diwan of al-Siqilli

Ключевые слова: арабско-сицилийская литература, арабская литература, появившаяся на Западе, Сицилия под властью мусульман, ас-Сыгылли, диван ас-Сыгылли

Siciliyada IX-XI əsrlərdə yaranan ədəbi nümunələr ərəb ədəbiyyatının Qərbdə formalaşmış maraqlı bir qolunu təşkil edir. İki əsr boyu ərəb ağalığı altında olmuş Siciliya ədəbi-mədəni mühiti vahid ərəb-müsəlman dünyasına misilsiz xidmətlər göstərmişdir. Bu dövrün əsas simalarından biri kimi diqqət çəkən XI əsr Siciliya şairi Əli ibn Abd ər-Rəhman əs-Sıqillinin yaradıcılığı haqqında mənbələrdə olduqca az məlumata rast gəlinir.

Şairin divanını ilk dəfə toplayıb nəşr etdirən Hilal Naci olmuşdur. Divanın birinci nümunəsi “ha” (ح) hərfi ilə qafiyələnən (haiyyə) şeiridir. 29 beytdən ibarət qəsidə mədhiyyə janrında olsa da, sinkretik xarakterdədir. Bənu Muvaffaq ailəsinə həsr olunmuş qəsidənin ənənəvi tərzdə nəsiblə başladığını görürük. İlk 10 beyt müzəkkər qəzəl janrındadır. Sonrakı iki beyt vəsfdir. Axırındakı 17 beyt mədhiyyə janrındadır.

هل على ذي شبيبة من جناح
أيها اللاتم الذي حسب اللوم
خائني أغتتم سعادة عمري

في تماديه خطوة في المزاح
صلاحاً ما فيه لي من صلاح
في اغتباق مُردٍ واصطباح [3, s. 14-17]

Cavan bir insanın zaraşata meyl etməsi günahdır mı?

Ey danlağı əlində silah edən kəs!

Mənim üçün bu danlağın heç bir xeyri yoxdur.

Qoy mən həyatın xoşbəxtliyindən öz qənimətimi qoparım

Və gecə-gündüz şərab içim.

Şeirdəki təzadlar sistemi Əli əs-Sıqillinin şairlik qüdrətindən xəbər verir:

إِغْتَبَقَ – gecə şərab içmək və اصْطَبَحَ – gündüz şərab içmək

خُرس – lallıq, danışmamaq və نَطَقَ – nitq, danışmaq sözlərilə təzad yaradır.

Yuxarıdakı parçada رد العجز إلى الصدر – şeirin sonunun əvvəldə verilməsi - poetik fiquruna rast gəlinir.

أنا صاح من خمرة غير أنني

لست من خمر مقلتيه بصاح

Və yaxud

فضحتنا المدام بين الندامى

[3, s. 15] حبذا هتكنتي به واقترضاحي

Əsərdəki الحجل الخرس və نطق الوشاح (şeirin sonuncu beyti) həm istiarə, həm də təzad sənətinin gözəl nümunəsidir. Qocalığın gicgaha kəmənd atması da istiarəyə gözəl nümunə kimi cansız məfhuma insana xas xüsusiyyət aid edir. Əsərdə təkrir - təcnis və iştiqaq poetik fiqurları da boldur:

صلاح – صلاح

معنى المعنين

مليح الملاح

راح – راح sözləri bu sənətlərə misaldır.

Qəsidənin vəsf hissəsi kiçik (cəmi 2 beyt) olsa da, maraq doğurur. Burada nəzərə çarpan gül-çiçəklər məşuqun epiteti kimi canlanır:

في شقيق ونرجس وأقاح ومتى ما نظرتُ نزهتُ طرفي

[3, s. 15] براه لفتنتي باقتراحى فكان الإله إذ خلق الخلق

Ona baxarkən sanki gözlərim pion, nərgiz və çobanyastığı gülləri arasında seyr edirdi.

Sanki Allah yaratdığı hər bir məxluqu məni fitnəyə salmaq üçün xəlq edib.

Mədhyyə hissəsində məmduhun ilk növbədə səxavəti təriflənir:

صُحُفاً ما لها مدى الدهر ما ح كتَبَ الجود في المكارم منكم

[3, s. 15] خطير الأثمان والأرباح بأيادي محمد أصبح الشعر

Səxavət sizin kəramətiniz barədə dəhr durduqca pozulmayacaq səhifələr yazıb

Məhəmmədin əli ilə şeir sənəti qiymətə minib mükafatlandırıldı.

Səxavətin katib kimi şəxsləndirilib səhifələr yazması təşxis-istiarədir. Dəhr durduqca pozulmayacaq səhifələr müqəddəs yazını xatırlatdığından təlmih sənəti sayıla bilər. Burada Lövhü Məhfuzə işarə olduğunu düşünmək olar.

Şair öz sənətini də tərifləməyi unutmur; mənalarını parlaqlıqda ulduza bənzədir. Qafiyələrinin ruh kimi xəfif və lətif olduğunu bildirir (məsələn, Divan, səh 16).

İmad əl-İsfahani Nil çayının Mihrican bayramı zamanı işığa qər q olmasını başqa şairlərin – Əndəluslu Uməyyə ibn Əbi-s-Saltın və ibn Xafəcənin də vəsf etdiyini bildirir. Çox güman ki, Uməyyə öz şeirini Əli əs-Sıqillinin təsiri altında yazıb.

Bu topluda bəzi şeirlər öz orijinallığı ilə seçilir. Məsələn, aşağıdakı şeir bir müəmma sənətidir. Şeir barədə həm خريدة القصر (Xəridət əl-Qasr), həm də “Divan”da deyilir:

قال معمى وهو تميم، وموضعه حرف التاء:

اسم الذي اضحى فؤادي به

معذبا صبا بتعذيبه

إن صيروا أوله ثانيا

[3, s. 44-45] غداً اسمه بعض صفاتي به

O bir müəmma söyləyib. Müəmmada Təmin (nəzərdə tutulur)

Müəmmada yeri dəyişən hərflər "tə"di.

Bu elə addır ki, qəlbim

Onun eşqindən əzab için

Əgər onun adının əvvəlini ikinci hərfləri ilə dəyişsən, mənim ona olan halım bilinər.

Həqiqətən də, şairin nəzərdə tutduğu ad تميم (təmin) ola bilər. Çünki burada birinci və ikinci hərflərin yerini dəyişəndə متيم (muteyyim) sözü alınır ki, bu da "həddindən artıq aşiq" anlamına gəlir. Bu sözə biz Kəb ibn Zuheyryn بانت سعاد (Bənət Suad – məşhur Burdə qəsidəsi) qəsidəsinin ilk beytində rast gəlirik:

متيم اثراها لم يفد مكبول بانت سعاد فقلبي اليوم متبول

Suad məni tərk etdi, qəlbim sanki xəstə düşüb.

Qandallanmış bir aşiq kimi onun ardınca qalib. [1, s. 226-227]

Divanda Əli əs-Sıqillinin müstəzad (مستزاد – əlavə edilmiş; artırılmış; ədəbiyyatda: biri uzun, digəri qısa həmqafiyə misralardan ibarət lirik şeir [2, s. 140] janrında bir nümunəsi də var. Məlumdur ki, müstəzad fars və türk şeirlərində yayılmış bir janr olub. Əli əs-Sıqillinin belə bir şeir yazmasının səbəbi onun kənar mədəniyyətlərdən təsirlənməsi ola bilər. Məlumdur ki, strofik (bəndli) şeir sayılan muvəşşahın bir çox növü olub və onun müstəzad yaxın forması da ola bilər. Həm "Xəridət" müəllifi, həm də "Divan" tərtibçisi bu şeiri belə təsvir edir:

وقال وهو ما يقرأ على خمسة أوزان

(Aşağıdakı şeiri) Dedi. Bu şeir beş vəzndə oxuna bilər.

Bu kiçik qeyddən belə bir fikir hasil olur ki, ərəb müəllifləri şeirin ayrıca bir forma olmasının fərqi nə varmadan onu qəsidə formasına salıb müxtəlif ahəng-vəznə oxunmasını nəzərdə tutmuşlar. Əslində bu unikal bir formada yazılmış şeirdir. Formaca müstəzad olmaqla yanaşı, bütün birinci misraların da öz arasında qafiyələnməsi maraq doğurur:

وغزال مشنف قد رثي لي بعد بعدي

قد رثي لي بعد بُدي

لما رأى ما لقيت

لا أبالي وهو هندي

مثل روض مضموف

[3, s. 47-48] في حبه إذ ضنيت

Bu, bəzək-düzəkli bir ceyrandır.

Ondan uzaqlaşdığımın mərsiyə deyib (ağlayır)

Mən onu görərkən

Sanki bəzəkli bir bağça görürəm.

Mən fərqi nə varmasam da, onun dərdindən,

Eşqdən çərləyib xəstə kimi olmuşam.

Şeirin bütün birinci misraları öz arasında kəsrelə f (fə) hərfləri ilə qafiyələnir. İkinci misralar د (dəl) hərfinin ي (yə) ilə birləşməsi kimi qafiyələnir. Müstəzad misralar isə ت (tə) ilə qafiyələnir.

Əli əs-Sıqilli həm də vəsf ustası idi. Onun bəzi meyvələri vəsf etməsi mənbələrdə qorunub saxlanıb. "Divan"-ın ikinci hissəsində narıncın və armudun vəsfini görürük (s. 51-52). Amma bu vəsflər gözəlin epiteti olaraq anılır. Onun xurma ağacını təsvir etməsi əsl vəsf nümunəsidir. Bu şeir ibn Qattanın antologiyasında hifz olunub, sonra divana salınmışdır (İbn Qatta, divan, s. 46, cəmi 128). Bir məsələni qeyd etmək lazımdır ki, Əli əs-Sıqilli divanında şeirlərin təqdimi ilə əsl məzmunu bəzən fərqli olur. Qeyd etdiyimiz kimi onun xurma ağacını təsvir etdiyi,

daha doğrusu xurmanın təsviri kimi adlandırılan şeiri həqiqətən də vəsf sənətidir. Amma bu divanda qeyd edildiyi kimi yalnız xurmanın təsviri olmayıb, bir bostaniyyə və ya raudiyyə şeiridir; burada bağ, baxça təsvir olunur. Burada şairin çox sevdiyi pionların çobanyastığı və nərgizin də təsvirini, soyuq sulu bulağın, göydəki ulduzların da təsvirini görürük. Eləcə də, şair boyunlarına muncuq taxmış gözəl qızların da təsvirini verir. Şeirlə tanış olaq:

وللنجم في أفق السماء ركود
كما استعير العشاق
وروض حديق كالشباب طرقته
ترقوق في أحداق نرجسه الندى
وتفتقر فيه للأفاحي مباسم [3, s. 46]

Baxça cavan qıza bənzəyirdi.

Ona yaxınlaşarkən göydə ulduzlar səssiz sular kimi donmuşdu.

Nərgiz gülünün gözlərində şəh parıldayırdı

Sanki dözümlü bir aşiq göz yaşlarını saxlayıb tökülməyə qoymurdu.

Çobanyastıqlar biza baxıb gülümsəyirdi

Pionların isə xəcalətdən yanağı qızarmışdı.

Gördüyümüz kimi şair burada bir sıra bənzətmələr yaradıb. Nərgizin gözlərindəki şəhin göz yaşını boğmağa çalışan aşiqin gözlərinə bənzəməsi, pionların xəcalət çəkməsi istiarə-təşxis nümunəsidir. Şair kiçik bir parçada bağları, suları, göyləri və insanları müxtəlif ağac və çiçəklər əhatə edən gözəl bir səhnə yaradır. Bu şeirə ibn əl-Mutəzzin və Sənaubərinin təsiri olduğunu düşünə bilərik.

Aşağıdakı parçada şair bir məclisdə gördüyü rəqqasəni təsvir edir:

قلوب من حولها من حذقها طربا
هيفاء إن رقصت في مجلس رقصت
خفيفة الوطء لو جالت بخطوطها
في جفن ذي رمد لم يشتك الوصبا [3, s. 43]

Heyfə məclisdə rəqs edəndə, insanların qəlbi

Onun gözəl rəqsindən cuşa gəlib rəqs edir.

Addımları yüngüldür. O, rəqs edəndə tor görən gözlərə belə işıq gəlir

Onlar xəstəlikdən şikayətlənmir.

Burada “qəlblərin rəqs etməsi” ilə istiarə sənəti yaranıb. Əslində, danışığ dilində də “qəlbim yerindən oynadı” və sairə kimi ifadələr işlənir.

Əli əs-Sıqilli Əbu-l-Həsən Əli ibn Əhməd ibn əl-Mudəbbir adlı şəxsə həsr etdiyi mədhiyyəni qılmaniiyyə ilə başlayır:

فلين من بفؤاده يثيق
لكنهم عدلوا وما عشقوا
هذي العيون وهذه الحدق
لو أنهم عشقوا لما عدلوا
عنفوا علي بلومهم سفها [3, s. 56-57]

Bu gözlər, bu bəbəklər

Qoy eşqdə vəfalı olanlar yaxınlaşsın.

Adamlar məni məzəmmət etdi. Onlar özləri aşiq olsaydılar,

Məni məzəmmət etməzdilər.

Adamlar inadla məni eşqimə görə danladı

Əgər onlar da eşq badəsini içsəydilər, mənə yoldaş olardılar.

Eşq barədə bu cür ümumi mülahizələrdən sonra şair məşuqun təsvirini verir.

Xəz geyimli, bilərzikli, məşuqun yuxarı təbəqədən olmasını düşünmək olar:

منه باكملة ومنطق
وضح الصباح وما انجلي الغسق
ومسر بل بالخز معتجر
عجبي لجبهته وطرته
يا ليلة نادمت كوكبها
في حيث اطلعه لي الأفق
لو لم أعجل كاسه بجنى
فيه البرود كنت أحترق [3, s. 56-57]

Əynində şalvar və xəz geyimlər var. Bədəni doludur
Belinə kəmərlə bağlayıb.
Mən onun alnını və zülfünü çox sevirəm.
Sanki sübhü gecə çəkilməmiş doğub.
Ey səmada mənə görsənən ulduzlara yoldaşlıq edən gecə!
Əgər onunla meyvə yeyib, soyuq su qatılmış şərab içməsaydım
Alışb yanacaqdım.

Bu şəirdə təzadlar sistemi ənənəvi tərzdə olub üz-saç, gecə-gündüz, işıq-qaranlıq, su-atəş rəmzləri üzərində qurulub.

عجبي لجبهته وطرته ... وضح الصباح وما انجلي الغسق

beyti (yuxarıda verilən parçanın yeddinci beyti) ənənəvi alın-zülf, sübh-gecə obrazlarını gözəl bir tərzdə təqdim etməsi ilə maraq doğurur. Sübh gecənin qaranlığı içərisindən parlayıb doğduğu kimi, gözəlin alnı da qapqara zülfün içərisindən parlayır.

Mənbələr Əli əs-Sıqillini bədahətən şeirlər deyən müqtədir biri kimi təsvir edir. O, baş vəzirin (رئيس الرؤساء – Raisu-r-ruəsə) hüzurunda olarkən qırmızı və ağ qızılgiüllərin olduğunu görüb bədahətən deyir:

يعبق من طيب معانيكا
كأنما الورد الذي نشره
[3, s. 64] قد قابلت بيض أياديكادماء أعدائك مسفوكة

Sanki qarşında açılmış qızılgiüllər

Ətrini sən ucalığından alıb.

Sanki sən ağappaq əllərindən

Düşmənlərin qanı tökülür.

Gördüyümüz kimi, şair rəng simvolikasından məharətlə istifadə edib ağ gülləri ağ əllərə, qırmızı gülləri isə qana bənzədir.

Ədəbiyyat:

1. Qasımova, A. Ərəb ədəbiyyatı tarixi, V-XIII əsrlər – Bakı: Elm, – 2019. – 674 s
2. Klassik Azərbaycan Ədəbiyyatında işlənən Ərəb-Fars Sözləri Lüğəti, II cild, – Bakı: Şərq-Qərb, - 2005. – 472 s
3. ديوان علي بن عبد الرحمن البلقيني الصقلي - حققه وقدم له وصنع ذيله هلال ناجي ، دار الرسالة للطباعة ، بغداد، 1376 هـ / 1976 م ، 79 ص

Jamila Damirova

Summary

GENERIC AND ARTISTIC FEATURES OF THE WORKS OF ALI IBN ABD AR-RAHMAN AS-SIQUILLI

Arabic literature that emerged on the island of Sicily, which was conquered by the Arabs in the 9th century, remained outside the scope of scholarly attention for a long time. This literary tradition has not been studied at a sufficient level and has yet to receive the recognition it deserves from philologists.

This article explores the surviving sources and the creative output of poets such as Ali ibn Abd ar-Rahman as-Siqilli, who lived and worked in Sicily. The life and work of as-Siqilli coincide with the period following the end of Arab rule on the island. This era may be

considered the flourishing period of Arabic literature in Sicily. Notably, some Christian rulers supported literature and poets from Sicily and invited them to their courts. Thus, having broken free from its earlier constraints, Sicilian Arabic literature entered a period of flourishing.

Джамиля Дамирова

Резюме

**ЖАНРОВЫЕ И ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ ОСОБЕННОСТИ ТВОРЧЕСТВА
АЛИ ИБН АБД АР-РАХМАНА АС-СЫГЫЛЛИ**

Арабская литература, появившаяся на острове Сицилия, завоеванном арабами в IX веке, долгое время оставалась вне поля зрения исследователей. Эта литература не изучена на должном уровне, и еще не получила заслуженной оценки со стороны филологов. В данной статье исследуются источники, дошедшие до наших дней, творчество таких поэтов, как Али ибн Абд ар-Рахман ас-Сыгылли, которые жили и творили на Сицилии. Жизнь и творчество ас-Сыгылли совпадают с периодом после окончания арабского правления на Сицилии. Этот период можно считать периодом расцвета арабской литературы на Сицилии. Так, некоторые христианские правители покровительствовали литературе и поэтам из Сицилии, и приглашали их в свои дворцы. Таким образом, освободившись от оков, сицилийская литература вступает в период расцвета.

Rəyçi: prof. A.Qasimova